

Vooruitgang in de sociologie: op Nooij's manier?*

W. C. Ultee

'Het gebeuren in een wetenschap wordt beïnvloed door pretenties en idealen', aldus Nooij. Velen zullen het met deze stelling eens zijn. De antwoorden op de vraag in hoeverre de vooruitgang in de Nederlandse sociologie wordt gediend als de door Nooij gedane voorstellen worden uitgevoerd, zullen echter een grote diversiteit te zien geven. Deze bijdrage behelst een gedeeltelijk kritisch antwoord.

1. Nooij's diagnose van de stand van zaken in de (Nederlandse) sociologie

Iedere beschrijving van de stand van zaken in de hedendaagse sociologie berust op wetenschapstheoretische veronderstellingen. Die van Nooij blijven te impliciet en blijken, bij nadere beschouwing, onverenigbaar en achterhaald, of in ieder geval sterk aangevochten, te zijn.

Zo zal niet iedereen een duidelijke zin toekennen aan Nooij's opvatting dat de keuze van begrippen bepaalt welke verschijnselen een onderzoeker in het vizier krijgt. Natuurlijk, een onderzoeker haalt er nooit *meer* uit dan hij er in heeft gestopt. Maar hoe vaak niet haalt hij er *minder* uit dan hij had gehoopt? Alleen de laatste mogelijkheid is van belang in een wetenschapstheoretisch kader dat het begrijpen van de volle werkelijkheid in al haar aspecten en facetten voor onmogelijk houdt en *falsifiëring* beoogt.

Daarnaast kan men een diagnose stellen zonder met Nooij te postuleren dat de relatie tussen mens en maatschappij de centrale vraagstelling van de sociologie is en dat alle stromingen claimen het wezen van de sociale werkelijkheid te doorgronden. Zo veel verschillende problemen zijn in de loop der tijd met de titel 'kernprobleem' versierd, dat men aan het bestaan van centrale vragen kan twijfelen. En juist als men, zoals Nooij, een beschrijving wil geven die de complementariteit van stromingen doet uitkomen, is het ongerijmd aan stromingen wezens-

* Dit artikel is een bewerking van mijn co-referaat op de studiedag van de NSAV op 22 december 1980 te Utrecht over 'Voortgang in de sociologie'.

uitspraken toe te schrijven. Ik ben geneigd te zeggen dat men aan het wezenlijke van het wezens-begrip voorbij gaat als men toegeeft dat de sociale werkelijkheid meerdere wezens heeft. In sommige kringen doet men al lang dergelijke claims als metafysica af. Men behoeft ook de werkelijkheid geen geweld aan te doen als men aan sociologische stromingen geen wezens-uitspraken toeschrijft.

Nooij schrijft nu de oriënterende uitspraken en de daarmee verbonden methodische adagia van vijf door hem onderscheiden sociologische stromingen uit. Tevens wijst hij op voorbeelden waarin de methodische richtlijnen zijn gevolgd die met de oriënterende uitspraken zijn verbonden. Nooij voert echter geen vergelijking van de oriënterende uitspraken uit die hun complementariteit aan toont. Menig lezer zal trouwens van mening zijn dat ze elkaar op een aantal punten juist tegenspreken. Ook geeft Nooij geen analyse van de voorbeelden. De vergelijkingen ontbreken omdat volgens Nooij de verschillende richtingen min of meer een eigen terrein van onderzoek hebben. Er zijn geen analyses omdat hij van mening is dat theoretische en empirische sociologie in vergaande mate gescheiden activiteiten zijn. Geen van deze twee argumenten is steekhoudend.

Een vergelijking van stromingen wordt niet bemoeilijkt doordat ze een eigen terrein van onderzoek hebben. Het oordeel 'eigen terrein van onderzoek' is immers resultaat van een vergelijking onder een bepaald gezichtspunt. Dit gezichtspunt mag dan geen betrekking hebben op de empirische houdbaarheid van theorieën omdat het slechts betrekking heeft op de aard van gestelde problemen (die met theorieën worden opgelost). Maar het is wel *ook* een belangrijke maatstaf.

Vanzelfsprekend bemoeilijkt een scheiding tussen theoretische en empirische sociologie een analyse van voorbeelden en een vergelijking van stromingen. Nooij levert evenwel met zijn artikel onbedoeld een bijdrage aan de vergroting van de kloof tussen theorie en onderzoek. Het is niet verwonderlijk dat empirisch onderzoek de strijd over het wezen van de sociale werkelijkheid nauwelijks verder brengt. Maar men behoeft oriënterende uitspraken niet van een wezensclaim te voorzien zoals Nooij doet. Daarnaast doet hij te veel alsof een theorie uit oriënterende uitspraken bestaat. Verstandiger komt het mij voor een theorie op te vatten als de uit oriënterende uitspraken voortgekomen falsifieerbare hypothesen. De vraag hoe men oriënterende uitspraken met empirische maatstaven kan vergelijken, is onbeantwoordbaar. Men kan immers niet vaststellen in welke mate oriënterende uitspraken de empirische beproeving hebben doorstaan, omdat ze naar hun karakter onfalsifieerbaar zijn (Wippler, 1975).

Nooij neemt dan zijn toevlucht tot een gedachtenexperiment. Hij vergelijkt de antwoorden die zouden worden gegeven door representanten van verschillende stromingen, wanneer hen zou worden gevraagd het verschijnsel 'kraken' te bestuderen. Eén conclusie is dat in andere stromingen voor andere problemen wordt gekozen. Deze vaststelling is echter vanzelfsprekend als men in het oog

houdt dat het verzoek het verschijnsel kraken te bestuderen, uitermate ongericht is. Hoeveel echter zouden de theorieën verschillen die een meer afgebakend probleem beogen op te lossen? En hoe sterk zouden de technieken van onderzoek verschillen als een opdrachtgever onderzoek naar scherp omschreven hypothesen wenst?

Ook een andere conclusie die Nooij aan zijn gedachtenexperiment verbindt, is aanvechtbaar. Het stellen van uiteenlopende vragen zou goed zijn, omdat het geheel van antwoorden een voller beeld van de werkelijkheid verschaft. Een volledig beeld kan men echter nooit krijgen en in feite legitimeert Nooij de heterogeniteit aan probleemstellingen in de hedendaagse sociologie. Velen onderschrijven de stelling dat de sociologie recht dient te doen aan de aspectrijkdom en veelzijdigheid van haar onderzoeksobject. Toch verwoordt ze in de eerste plaats *een* wens. Een *andere* al even begrijpelijke wens houdt in dat, in welke discipline dan ook, de aandacht op een beperkt aantal problemen geconcentreerd dient te zijn. Een versmalling van de aandacht dient wel zodanig te zijn, dat theoretici en onderzoekers zich met sterk samenhangende problemen bezig houden.

Hier komt bij dat de inhoud van Nooij's gedachtenexperiment niet uit de lucht komt vallen. Mede gezien zijn andere publikaties, zowel zijn inhoudelijke (Nooij, 1966 en Nooij, 1976) als zijn methodologische (Nooij, 1977), blijkt hij een 'actualiteitswetenschap' voor te staan die verschijnselen als 'de boerenpartij', 'de treinkaping in Beilen in 1975' en 'de Amsterdamse onlusten van 30 april 1980' analyseert. Overdreven gesteld: de sociologie zou de gebeurtenissen die de voorpagina's halen, moeten verklaren. Dit streven is betrekkelijk sterk geworden in de Nederlandse sociologie van de jaren zeventig. Toch is een dergelijke probleemstelling voor een vak niet alleen te veelomvattend, ze is ook te veranderlijk. In feite worden 'toevalsproblemen' gesteld, problemen waarvan het theoretisch belang onduidelijk is. Het is natuurlijk zeer wel mogelijk, zoals Nooij bepleit, in één onderzoek naar een actuele kwestie de verschillende sociologische benaderingswijzen te combineren. De mate waarin de sociologie dan op langere termijn vooruitgang boekt, zal echter beperkt zijn.

Maar dit is al een kritiek op Nooij's medicijn voor de hedendaagse Nederlandse sociologie. Alvorens remedie-kwesties aan de orde te stellen, wil ik een alternatieve diagnose geven.

2. Een kritisch-rationalistische diagnose

Zoals gezegd berust iedere beschrijving van de stand van zaken in de hedendaagse sociologie op wetenschapstheoretische veronderstellingen. Onderstaande diagnose geschiedt vanuit een expliciet kritisch-rationalistisch standpunt (Ultee, 1977). Dit houdt in dat de eenheden die in een beschrijving optreden, problemen,

theorieën en onderzoeksbevindingen zijn. In de beschrijvingen wordt aangegeven in hoeverre problemen een samenhang vertonen of juist los van elkaar staan, en of ze wel of niet betrekking hebben op een tegenspraak tussen een theorie en onderzoeksbevindingen. Theorieën kunnen een lager of hoger informatiegehalte blijken te hebben. Van onderzoeksbevindingen wordt nagegaan in hoeverre ze een zwakkere of een strengere toetsing van een theorie voorstellen.

Vanzelfsprekend kan hier geen bespreking volgen van de bezwaren die tegen een kritisch-rationalistisch standpunt zijn ingebracht. Het is in ieder geval duidelijk dat Nooij, gezien zijn opmerkingen aan het adres van de verklarende sociologie, er behoorlijk wat heeft. De vraag is echter niet of de kritisch-rationalistische methode gebreken vertoont. Als een diagnose alleen mag worden gesteld met een onfeilbare methode, zal iedere beoordeling achterwege moeten blijven. Koninklijke wegen bestaan nu eenmaal niet. Belangrijker is in hoeverre het kritisch rationalisme moeilijkheden weet te vermijden waar andere gangbare methoden mee te kampen hebben zonder dat er nieuwe grote moeilijkheden ontstaan. Wat dit betreft heeft het kritisch rationalisme Nooij wel iets te bieden.

Zo is het anti-essentialisme in het kritisch rationalisme (Popper, 1945, ch. 11) bepaald aantrekkelijk te noemen. Veronderstellingen over het wezen van het sociale die binnen stromingen opgang maken, kan men als onfalsifieerbaar naast zich neerleggen. Dit geschiedt zonder dat men de verdere falsifieerbare theorieën en de gedane onderzoeksbevindingen voor waardeloos verklaart. Ook de bekende moeilijkheid van de historiserende methode wordt door het kritisch rationalisme vermeden: omdat een concrete beschrijving zonder (universele) theorieën onmogelijk is, kan men ze beter expliciet maken en hun toetsing nastreven. Het is moeilijk het verschil te begrijpen dat Nooij in dit verband maakt tussen de toetsing van de universele geldigheid van een relatie tussen twee concepten en het nagaan in hoeverre gekozen concepten een zinnig beschrijvingsinstrument vormen.

Hoe gaat men binnen het kritisch rationalisme nu precies te werk als men stromingen vergelijkt? Men is van mening dat stromingen eerst vergeleken dienen te worden onder het gezichtspunt van de gestelde problemen. Hierbij houdt het oordeel dat verschillende stromingen zich met andere problemen bezig houden, niet per se een afkeuring in. Waarom zouden verschillende stromingen zich niet met andere problemen bezig mogen houden zolang deze problemen maar redelijk streng afgegrensd zijn en er niet al te veel stromingen zijn? Het kritisch rationalisme beschikt over een aantal maatstaven waarmee problemen vergeleken kunnen worden. Deze hebben onder meer betrekking op de samenhang tussen problemen (Ultee, 1974).

Ten tweede dienen de verschillende falsifieerbare hypothesen die in de loop der tijd in het kader van één theoretische oriëntatie zijn uitgewerkt, met elkaar te worden vergeleken. Deze vergelijking kan uitmonden in de oordelen dat grotere of kleinere vooruitgang heeft plaats gehad. Maar ook kan stagnatie of zelfs

terugval worden geconstateerd. Vooruitgang heeft plaats als latere hypothesen met minder empirische tegenspraken te kampen hebben dan eerdere, en als nieuwe voorspellingen met de latere hypothesen uitkomen (Ultee, 1978).

Zoals reeds aangestipt, wordt een vergelijking van verschillende theoretische oriëntaties zonder meer, binnen het kritisch rationalisme niet zo gewenst geacht. Oriëntaties vormen geen reële alternatieven omdat ze onfalsifieerbaar zijn. In een wetenschap die voornamelijk uit dergelijke uitspraken bestaat heerst geen pluralisme maar pseudo-pluralisme (Klima, 1971). Overigens kunnen alternatieven niet alleen worden gevormd door falsifieerbare hypothesen uit verschillende oriëntaties. Latere hypothesen binnen één oriëntatie kunnen alternatieven zijn voor eerdere hypothesen binnen deze oriëntatie.

Ten derde kan men een vergelijking van sequenties van falsifieerbare hypothesen van twee of meer oriëntaties aanbevelen. Hierbij kan blijken dat alle sequenties door vooruitgang worden gekenmerkt. Dit geldt zelfs als de sequenties op dezelfde problemen betrekking hebben. De strijd tussen scholen in een wetenschap is niet altijd een zuivere wedkamp waarbij de ene wint wat de andere verliest. Ook kan blijken dat de ontwikkelingen in het raam van verschillende oriëntaties convergeren (Ultee, 1978). Deze laatste mogelijkheid wordt wel over het hoofd gezien in de hedendaagse sociologie die zich zelf 'definieert' in termen van 'diversiteit' en 'pluriformiteit'.

Een dergelijke vanuit een kritisch-rationalistische wetenschapstheorie opgezette vergelijking van sociologische stromingen is zeer wel mogelijk en levert interessante resultaten op. Ik heb dit op verschillende gelegenheden geprobeerd en het algemene resultaat zou ik als volgt samen willen vatten. In verschillende tradities van de sociologie kan vooruitgang worden aangewezen, zij het in de één meer dan in de andere. Het orthodoxe historisch materialisme en de interpretatieve sociologie, die in de jaren zeventig veel aandacht hebben getrokken, behoren thans niet tot de tradities die op de meeste vooruitgang kunnen bogen. De interpretatieve sociologie kent nochtans duidelijk groeimogelijkheden. Bovendien vertonen het zo verguisde functionalisme en het empirisch sociaal onderzoek groei en beschikken deze tradities nog altijd over groeimogelijkheden (Ultee, 1980).

De resultaten van dergelijke vergelijkingen mogen ook duidelijk maken, dat de ook door Nooij verkondigde mening dat het kritisch rationalisme het werken met de universele uitspraken van de individualistische benadering aanprijst, op gezichtsbedrog berust. Aanbevolen wordt een theoretisch pluralisme: als men de alternatieve theorieën van verschillende stromingen tegen elkaar uitspeelt, vergroot men de kans op falsifiëring. Omdat echter het individualisme als stroming in de sociologie lange tijd is verwaarloosd en de zogenaamde moderne marxismen weinig bevredigende alternatieven voor het eens overheersende functionalisme vormen, zijn de voorstanders van het werken met alternatieve theorieën gaan

benadrukken dat ook individualistische alternatieven mogelijk zijn. Het is betreurenswaardig dat er voorstanders van het oudere symbolisch interactionisme en recentere aanverwante stromingen zijn, die er toe neigen om personen die de oriënterende uitspraken van deze stromingen tot falsifieerbare hypothesen uitwerken, niet meer tot hun school te rekenen. Dit draagt bij tot het ook bij Nooij bestaande misverstand dat de uitspraken van deze stromingen zich beduidend minder goed voor toetsing lenen.

Het antwoord op de vraag in hoeverre zich in de sociologie in het algemeen vooruitgang heeft voorgedaan, kan zeer wel verschillen van het antwoord op dezelfde vraag voor *Nederland* in de jaren *zeventig*. In de rest van deze paragraaf zal ik de laatste vraag beantwoorden en aldus de hierboven omschreven kritisch-rationalistische beginselen in een concrete situatie toepassen.

Nooij's poging tot vergelijking van de theoretische oriëntaties in de sociologie is kenmerkend voor de Nederlandse sociologie in de jaren *zeventig*: de aandacht voor naast elkaar staande oriënterende uitspraken is uitermate groot, maar falsifieerbare hypothesen – en met name alternatieve falsifieerbare hypothesen – krijgen nauwelijks aandacht. Op de publikatielijsten van de Nederlandse hoogleeraren in de theoretische of algemene sociologie bij voorbeeld komen te veel algemene beschouwingen voor. De diagnose van de Nederlandse sociologie in de jaren *zeventig* moet luiden dat het hier grotendeels pseudo-pluralisme betreft en nauwelijks theoretisch pluralisme. Daarnaast zijn de problemen die in de hedendaagse Nederlandse sociologie worden gesteld erg heterogeen. Dit blijkt onder meer uit de door Nooij genoemde voorbeelden van empirisch onderzoek binnen de door hem onderscheiden stromingen. Dat deze problemen niet scherp omschreven zijn, blijkt misschien al uit het feit dat er meer classificaties van oriëntaties zijn dan classificators. Binnen het kritisch rationalisme wordt een sterkere samenhang tussen problemen gewenst geacht.

Een meer precies antwoord op de vraag naar de mate van vooruitgang in de Nederlandse sociologie in de jaren *zeventig* luidt als volgt. Het voornaamste probleem van de theoretische sociologie van na 1945 en voor 1968 was het orde-probleem van het functionalisme: hoe is het mogelijk dat mensen vreedzaam met elkaar samenleven? Op zijn minst was de verwoording van dit probleem ongelukkig, terwijl de theorie ter oplossing van dit probleem niet duidelijk was geformuleerd. Daarnaast liet, ook in Nederland, de empirische beproeving van deze theorie op zich wachten. Gezien haar overheersende aandacht voor het orde-probleem had de toenmalige theoretische sociologie geen oplossingsvoorstellen bij de hand voor het probleem waar de meeste Nederlandse beleidssociologen mee te maken hadden: door welke overheidsmaatregelen kunnen de ongelijkheden in een samenleving met een nachtwakerstaat worden verminderd? Erg veel aandacht kreeg het orde-probleem in Nederland in deze periode echter niet. Er was weinig belangstelling voor theoretische sociologie.

In de tweede helft van de jaren zestig begonnen ook in Nederland de feilen van de verzorgingsstaat steeds duidelijker te worden. In het verdere verleden van de sociologie was het probleem van de ongelijke verdeling van materiële goederen vooral aan de orde gesteld binnen het historisch materialisme. De recente maatschappelijke ontwikkelingen zijn een weerlegging voor een wat op de achtergrond gebleven theorie binnen de reformistische variant van het historisch materialisme: hoe is het mogelijk dat in een verzorgingsstaat de ongelijkheden toch nog zo groot blijven? (Ultee, 1979) De verwachting dat met dit 'tegenspraakprobleem' het traditionele ongelijkheden-probleem nu hoog op de agenda van de Nederlandse theoretische sociologie staat, komt echter niet uit. Daarnaast wordt ook buiten Nederland te weinig onderkend dat het orde-probleem en dat van de verdeling van materiële goederen met elkaar samenhangen. Ze kunnen worden geordend onder het overkoepelende probleem van de verklaring van de ongelijke verdeling van schaarse goederen in het algemeen. Immers, zowel een vreedzaam bestaan als voeding, kleding en behuizing, kan men beschouwen als schaarse goederen. De traditie die zich het meest uitdrukkelijk bezighoudt met de verdeling van schaarse goederen in het algemeen is het structureel-individualisme. Het bestaan van deze traditie is in de jaren zeventig ook in Nederland steeds meer erkend, maar ze vormt voor slechts weinigen in Nederland een werktraditie (Wippler, 1978).

De vraag hoe het mogelijk is dat in een verzorgingsstaat de ongelijkheden zo groot blijven, is theoretisch en praktisch van belang. Als dit probleem hoger op de agenda van de Nederlandse theoretische sociologie zou staan, zou dit ook bijdragen aan de mate waarin de werkzaamheden van theoretische en beleidssociologen op elkaar zijn afgestemd. Er zijn momenteel wel behoorlijk wat onderzoekingen die van belang zijn voor deze problematiek. Maar die waren er vroeger eigenlijk ook al. In de jaren vijftig en ook nog aan het begin der jaren zestig stond Nederland, internationaal gezien, door de Leidse School vooraan in het onderzoek naar stratificatie en mobiliteit. In de jaren zeventig is de aansluiting bij de internationale discussie verloren gegaan.

In de Verenigde Staten begon in 1967 een nieuwe generatie in het stratificatie- en mobiliteitsonderzoek met de padmodellen van Blau & Duncan. Pas tien jaar later verscheen (van de hand van Dronkers) het eerste padmodel voor Nederland. Op dit moment zijn loglineaire analyses van mobiliteitstabellen in opkomst (Hauser 1978). Dergelijke analyses van Nederland zijn nog niet verschenen. Vanuit het wél verrichte onderzoek ligt de 'neo-functionalistische' vraag in hoeverre in een industriële samenleving als Nederland beroepsposities worden ingenomen op basis van 'achievement' of op basis van 'ascription', erg voor de hand. Ze blijft echter onuitgesproken. Dit staat een bevredigende beantwoording van de vraag in de weg. De op deze vraag lijkende 'reformistisch-historisch materialistische' vraag, in hoeverre door wetswijzigingen als de Mammoetwet de samen-

hang tussen herkomst en bestemming is afgezwakt, zou in de toekomst door het 'Van jaar tot jaar'-project kunnen worden beantwoord. De probleemstelling waaraan Nijmeegse onderwijssociologen werken – *hoe* het onderwijs bijdraagt aan het handhaven van ongelijkheid in de maatschappij (Wesselingh, 1979) – is daarentegen te vaag. Deze vraag veronderstelt zo veel dat ze wel eens geheel verkeerd gesteld zou kunnen zijn.

De tweejaarlijkse rapporten van het Sociaal en Cultureel Planbureau en de verslagen van de enquêtes naar de leefsituatie van de Nederlandse bevolking van het Centraal Bureau voor de Statistiek, berusten op de onderzoeken die wellicht het meeste van belang zijn voor het probleem van de ongelijkheden in de verzorgingsstaat. Het bezwaar tegen deze publikaties is overeenkomstig aan dat tegen zo veel andere overheidspublicaties: de gestelde vragen zijn vaag en de te toetsen theorieën blijven impliciet. Zo kan een lezer van het in begin 1981 verschenen bijzondere rapport van het SCP over *Profijt van de overheid in 1977* zich op grond van de samenvattende cijfers in de conclusie geen duidelijk beeld vormen van de empirische houdbaarheid van een wel erg voor de hand liggende hypothese over het functioneren van verzorgingsstaten.

Deze hypothese houdt in dat de verdeling van inkomsten uit arbeid (de zogenaamde primaire inkomensverdeling) gelijk(er) wordt door algemene belastingen die zwaarder op de rijken drukken dan op de armen en door algemene uitkeringen die meer ten voordele van de armen strekken dan van de rijken. De laatste verdeling noemt men wel de secundaire inkomensverdeling. De hypothese over het functioneren van de verzorgingsstaat houdt verder in dat de secundaire inkomensverdeling gelijk(er) wordt door bijzondere heffingen die sterker worden opgelegd aan rijken dan aan armen en door bijzondere subsidies die meer aan armen ten goede komen dan aan rijken. De laatste inkomensverdeling wordt wel de tertiaire genoemd. De conclusie van het SCP-rapport bevat nu alleen cijfers voor de primaire en de tertiaire inkomensverdeling (SCP, 1981, blz. 320 grafiek 14.4). Na enig zoeken blijken de cijfers over de secundaire inkomensverdeling in een ander hoofdstuk voor te komen (blz. 58). Deze cijfers zouden in één eenvoudige tabel bij elkaar hebben gestaan, wanneer het gebruikelijk zou zijn om in overheidsrapporten over de toetsing van hypothesen te berichten.

Blijkens de inleiding van het SCP-rapport speelde de hier uitgeschreven hypothese een belangrijke rol tijdens de totstandkoming van het onderzoek. Uiteindelijk nam de verslaggeving de vorm van een beschrijvend en normatief onderzoek aan (normatief in die zin dat een gevonden toestand wordt vergeleken met de normen die men zou kunnen hanteren). Politici hanteren echter niet alleen normen, zij hebben ook verwachtingen. Zo als men een toestand van een land kan vergelijken met de normen van politici van uiteenlopende stempels, zo kan men nagaan in hoeverre de verwachtingen of 'theorieën' van politici over de gevolgen van beleidsmaatregelen met de werkelijkheid overeenkomen. Met deze kritiek

wordt geenszins het nieuwe karakter en het grote belang van dit SCP-onderzoek ontkend. Zoals gezegd: het onderzoek dat het meest van belang is voor het ongelijkhedenprobleem wordt door de Nederlandse overheid verricht.

3. Nooij's remedie en wat extra medicijn

De vraag in welke richting(en) de Nederlandse sociologie zich in de jaren tachtig zal ontwikkelen is minder belangrijk dan de vraag of momenteel concrete aanwijzingen kunnen worden gegeven die er toe bijdragen dat de Nederlandse sociologie zich in gunstiger zin ontwikkelt. In dit verband is Nooij's uitgangspunt van belang dat de richting waarin een wetenschap zich ontwikkelt geen autonoom proces is en dat het verloop van een wetenschap wordt gestuurd door pretenties en idealen. Erg kritiseerbaar is deze stelling niet. In ieder geval dringt zich de vraag op *hoe sterk* idealen en pretenties de ontwikkeling van een wetenschap sturen. Als een wetenschap zich *niet volledig* autonoom ontwikkelt, kan dit nog wel *in bepaalde mate* het geval zijn. Daarnaast impliceert Nooij met zijn stelling dat er in de hedendaagse sociologie geen sprake kan zijn van een ontwikkeling in één bepaalde richting omdat de pretenties en idealen van dit vak daarvoor te divers zijn. Nu schept dit laatste beslist moeilijkheden, maar opnieuw: *in welke mate* is dit het geval?

In 1966 stelde Lenski dat de synthese van de functionalistische en de conflict-theoretische oplossing van het stratificatieprobleem meer 'by drift than by design' tot stand is gekomen. Deze stelling is ook van toepassing op andere theorieën en problemen. Tevens kunnen de verschillende idealen en pretenties van wetenschappelijke onderzoekers dezelfde consequenties hebben. Iemand kan van mening zijn dat het het doel van empirisch sociaal onderzoek is slechts empirisch gerechtvaardigde uitspraken te doen. Een ander kan van mening zijn dat dergelijke rechtvaardigingen onmogelijk zijn. Volgens hem kan men hypothesen op zijn hoogst empirisch weerleggen. Het streven van de eerste onderzoeker nu levert betere meetinstrumenten op, en deze kunnen ook door de tweede onderzoeker worden gebruikt. Daarnaast kunnen de instituties van een wetenschap onbedoelde maar aantrekkelijke gevolgen hebben. De etiketteringstheorie ter verklaring van afwijkend gedrag stamt uit de interpretatieve sociologie. Empirische toetsing in de gangbare zin van het woord heeft binnen deze stroming tot nu toe nauwelijks als ideaal gegolden. Interpretatieve sociologen hebben dan ook *aanvankelijk zelden* een dergelijke toetsing van de etiketteringstheorie uitgevoerd. Publikaties zijn echter openbaar en daarom kunnen onderzoekers die andere richtingen zijn toegedaan, deze theorie toetsen. Welnu, dit hebben ze ook gedaan en interessant genoeg verschenen *later meer* empirische toetsingen van interpretatieve kant!

Als men de ontwikkeling van een wetenschap wil sturen, zijn pretenties en idealen dus niet van doorslaggevende betekenis. Dit verschijnsel kan men als

gunstig waarden voor de ontwikkeling van de hedendaagse Nederlandse sociologie met haar zogenaamde fundamentele meningsverschillen. Om de ontwikkelingen in de sociologie minder afhankelijk te laten zijn van de diversiteit in idealen en pretenties is onder meer een versterking van het forum gewenst.

Nooij is van mening dat zijn aanbevelingen ter verbetering van de toestand in de Nederlandse sociologie minder pretentius zijn dan die van de richting die ik hier voor sta. Hij voegt daaraan toe dat in zijn benadering een exact meetbare vooruitgang in de wetenschappelijke sociologie waarschijnlijk achterwege blijft. Tot nu toe ben ik in ieder geval me er niet bewust van geweest een exact meetbare vooruitgang na te streven. Ik kan wel zeggen dat ik de falsifiëersidee minder pretentius vind dan de aloude empirische verificatie-eis. Merkwaardig genoeg impliceert Nooij's kritiek op Hoeben-Kruisinga's studie uit 1977 – die hij tot de richting rekent die ik hier verdedig – dat de pretenties van dit onderzoek niet ver genoeg reiken. Terwijl Hoeben-Kruisinga aan het einde van haar onderzoek maar één verklaring voorstelt voor het niet opgaan van een bepaalde hypothese, zou Nooij er graag meer hebben gezien, en liefst hypothesen uit verschillende stromingen. Daarmee kan ik instemmen. (Hoeben-Kruisinga denk ik ook). Overigens lijkt me Nooij's kritiek op het onderzoek van Hoeben-Kruisinga niet helemaal eerlijk te zijn. De zogenaamde interessantere vragen die Nooij zou stellen, kunnen immers pas worden gesteld *nadat* men kennis heeft genomen van de bevindingen van het onderzoek van Hoeben-Kruisinga.

Ik heb dan ook op zich geen bezwaren tegen Nooij's voorstel meerdere oriëntaties binnen één onderzoek te combineren. Wel wil ik enkele kritische kanttekeningen plaatsen bij zijn stelling dat een dergelijke combinatie niet is bedoeld als een systematische afvalrace. Weer: dat kan best Nooij's bedoeling niet zijn, maar wat is het resultaat? Zelfs als de oriënterende uitspraken alleen heuristisch worden gebruikt (zonder dat ze tot falsifieerbare hypothesen worden uitgewerkt), kan *blijken* dat de heuristische functie van sommige oriëntaties groter is dan van andere. Op grond daarvan zullen heus wel oriëntaties afvallen. Overigens ben ik van mening dat vooral het aantal *problemen* waaraan Nederlandse sociologen werkt, *kleiner dient te worden*.

Dan nog enkele kritisch-rationalistische amendementen bij Nooij's voorstel die tot een sterkere integratie van theoretische en empirische sociologie kunnen leiden: a) stel als theoretisch socioloog geen problemen die los staan van die van empirische sociologen en omgekeerd; b) beperk de theoretische sociologie niet tot theoretische oriëntaties, maar schenk ook aandacht aan de sequenties van falsifieerbare hypothesen die binnen oriëntaties zijn ontwikkeld en c) onderken dat er geen scherpe scheiding is tussen toetsend en explorerend onderzoek omdat toetsing tot falsifiëring en dientengevolge tot het ontwikkelen van nieuwe gezichtspunten kan leiden en omdat de impliciete veronderstellingen bij explorerend onderzoek net zo goed hypothesen genoemd kunnen worden.

Nooij's aanbeveling over methodische vooruitgang dient op overeenkomstige wijze te worden aangevuld. Binnen het kritisch rationalisme zijn regels voor de 'context of discovery' ontwikkeld: a) verzin hypothesen met een zo hoog mogelijk informatiegehalte; b) bedenk alternatieve hypothesen; c) poog de uitzonderingen voor empirische generalisaties met behulp van algemene theorieën te verklaren, en nog meer. Behalve regels voor de kunst van het formuleren van hypothesen zijn er regels voor het stellen van problemen. Enkele luiden: a) ga na of problemen niet verkeerd zijn gesteld; b) probeer ogenschijnlijk los van elkaar staande problemen op elkaar te betrekken door ze onder één overkoepelend probleem te ordenen en c) zoek naar tegenspraakproblemen (Ultee, 1974).

Dan nog enkele opmerkingen over de manieren waarop er vooruitgang kan worden geboekt met betrekking tot specifieke onderzoekstechnische problemen. Nooij's pleidooi tot opstelling van criteria waaraan het zogenaamde kwalitatieve onderzoek dient te voldoen, verdient steun. Maar Nooij heeft zelf geen concrete voorstellen gedaan, en als hij ze niet doet, wie dan wel? Gezien het verloop van de discussie over deze kwestie tot nu toe, kan ik mij moeilijk aan de indruk onttrekken dat onderzoek kwalitatief wordt genoemd als een onderzoeker geen duidelijke maatstaven in acht neemt. Statistische significantie-toetsen waren enigszins kenmerkend voor de jaren zestig. In de jaren zeventig heeft zich in de onderzoekspraktijk de gedachte doorgezet dat correlatiecoëfficiënten bijzondere gevallen zijn van associatiematen voor samenhangen tussen variabelen die op intervalniveau zijn gemeten en dat er ook associatiematen zijn voor samenhangen tussen variabelen die op ordinaal of nominaal niveau zijn gemeten. Aanvankelijk placht men metingen op de twee laatste niveaus kwalitatief te noemen, maar hedentendage schijnt het uitrekenen van bij voorbeeld een gammacoëfficiënt een voorbeeld van kwantitatief onderzoek te zijn. Het is merkwaardig dat in de methodologische tak van de interpretatieve sociologie weinig aandacht bestaat voor de verschuiving in de betekenissen die aan de uitdrukking 'kwalitatief onderzoek' zijn toegekend.

Men kan zich ook afvragen of de hedendaagse sterke aandacht in Nederland voor kwalitatief onderzoek op het individuele niveau niet tot gevolg heeft dat de technische ontwikkelingen in het kwantitatieve onderzoek naar macro-sociale verschijnselen aan Nederland voorbij gaan. In de Amerikaanse, Engelse, en Scandinavische vaktijdschriften verschijnen steeds vaker onderzoeksartikelen waarin gehele samenlevingen als onderzoekseenheid worden genomen. In deze artikelen worden samenlevingen 'kwantitatief' gekenmerkt met behulp van gegevens uit min of meer vergelijkbare statistieken van nationale overheden. Dit onderzoek is natuurlijk niet zonder zijn speciale moeilijkheden. Zo zijn er altijd weinig landen in een onderzoek betrokken omdat er nu eenmaal niet veel landen zijn met een hoogontwikkeld statistisch registratie-apparaat. Dit bemoeilijkt het trekken van conclusies (hoewel nieuwe technieken hierbij behulpzaam kunnen

zijn). Hier is een taak weggelegd voor methoden- en techniekspecialisten.

Afsluitend: er zijn mogelijkheden te over om in de jaren tachtig in de Nederlandse sociologie vooruitgang te boeken.

Literatuur

- Blau, P. M. & O. D. Duncan, *The american occupational structure*, New York, 1967.
- Dronkers, J. & U. de Jong, 'Jencks & Fägerlind op zijn Hollands', *Sociologische Gids*, 25 (1978) 4-30.
- Hauser, R. M., 'A structural model of the mobility table', *Social Forces*, 56 (1978) 919-953.
- Hoeben-Kruisinga, R., 'Sociologische theorievorming door middel van historisch onderzoek; een voorbeeld', *Mens en Maatschappij*, 52 (1977) 342-352.
- Klima, R., 'Theorienpluralismus in der Soziologie', S. 198-219 in (Hrsg.) A. Diemer, *Der Methoden- und Theorienpluralismus in den Wissenschaften*, Meisenheim, 1971.
- Lenski, G., *Power and privilege*, New York, 1966.
- Nooij, A. T. J., 'Boerenpartij en radicalisme', *Sociologische Gids*, 13 (1966) 353-367.
- Nooij, A. T. J., 'Protest en politieke participatie in de landbouw', *Sociologische Gids*, 23 (1976) 363-374.
- Nooij, A. T. J., 'Meten en wegen - meerwaarde en minderwaarde in de sociale wetenschappen', blz. 17-32 in (red.) L. Brunt, *Anders bekeken*, Amsterdam, 1977.
- Nooij, A. T. J., 'Diversiteit en vooruitgang in de sociologie', *Sociologische Gids*, dit nummer.
- Popper, K. R., *The open society and its enemies*, London, 1945.
- SCP, Profijt van de overheid, *Den Haag*, 1981.
- Ultee, W. C., 'De theorie en methodologie van de problemen', *Mens en Maatschappij*, 49 (1974) 4-28.
- Ultee, W. C., 'Kritisch rationalisme', blz. 272-287 in (red.) L. Rademaker & H. Bergman, *Sociologische stromingen*, Utrecht, 1977.
- Ultee, W. C., 'Erkenntnisfortschritt durch Vergleich von Hypothesensequenzen, das Problem des Wählersverhalten in der Tradition der empirischen Sozialforschung und in der Revisionistischen Zweig des historischen Materialismus', 5, 107-118 in (Hrsg.) K. O. Hondrich & J. Matthes, *Theorienvergleich in den Sozialwissenschaften*, Darmstadt, 1978.
- Ultee, W. C., 'Over sociale ongelijkheid', *Mens en Maatschappij*, 54 (1979) 420-445.
- Ultee, W. C., *Fortschritt und Stagnation in der Soziologie*, Darmstadt, 1980.
- Wesselingh, A., (red.), *School en ongelijkheid, hoe het onderwijs bijdraagt aan het handhaven van ongelijkheid in de maatschappij*, Nijmegen, 1979.
- Wippler, R., 'Van theoretische oriëntaties naar verklarende theorieën', *Mens en Maatschappij*, 50 (1975) 4-23.
- Wippler, R., 'The structural-individualistic approach in dutch sociology', *The Netherlands Journal of Sociology*, 14 (1978) 135-155.